

Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка
(повне найменування вищого навчального закладу)
Кафедра історії України, археологія та краєзнавства

З А Т В Е Р Д Ж У Ю
Завідувач кафедри
Острианко А.М.
(підпис) (прізвище та ініціали)

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

ОК13. АРХІТЕКТУРНА АРХЕОЛОГІЯ

(шифр і назва навчальної дисципліни)

Освітня програма 032 Історія та археологія
(назва освітньої програми для обов'язкових дисциплін)

2020 – 2021 навчальний рік

Робочу програму розглянуто та схвалено на засіданні кафедри історії України,
археології та краєзнавства

(назва кафедри)

Протокол № 1 від “01” вересня 2020 року.

Розробник: Черненко Олена Євгеніївна, кандидат історичних наук, доцент

(вказати авторів, їхні посади, наукові ступені та вчені звання)

Мова навчання – українська.

Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, напрям підготовки, освітньо-кваліфікаційний рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань 03 Гуманітарні науки	Нормативна	
	Спеціальність 032 Історія та археологія		
		Рік підготовки:	
Змістових модулів 3		1-й	-
		Семестр	
Загальна кількість годин – 90		2-й	-
		Лекції	
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 30 самостійної роботи студента – 60	Освітній ступінь: магістр	20 год.	-.
		Практичні, семінарські	
		10 год.	-
		Лабораторні	
		-	-
		Самостійна робота	
		60 год.	-
		Індивідуальні завдання -	
Вид контролю: залік			

Мета навчальної дисципліни

Ознайомлення здобувачів вищої освіти з теорією та методикою архітектурно-археологічних досліджень та формування основних навичок наукового вивчення пам'яток монументального зодчества як історико-культурної цінності, об'єкту культурної спадщини та історичного джерела.

Завдання:

- засвоїти основні теоретико-методологічні засади методики архітектурно-археологічних досліджень як міждисциплінарного наукового напрямку;
- вивчити інформаційний потенціал пам'яток монументального зодчества як історичного джерела;
- оволодіти методикою та основними практичними навичками організації та проведення натурних досліджень, роботи з науковою літературою;
- засвоїти методику проведення археологічних розкопок та розчинок пам'яток монументального зодчества;
- набути навички документальної фіксації архітектурних об'єктів під час архітектурно-археологічних досліджень.

Магістр повинен знати, вміти

ЗК1. Здатність до самоорганізації та самовдосконалення, критичності та самокритичності мислення.

ЗК2. Здатність до навчання та самоосвіти, працювати відповідально самостійно й у колективі.

ЗК3. Здатність до пошуку, критичного аналізу та обробки інформації різних джерел з застосуванням сучасних інформаційних та комунікативних технологій.

ЗК4. Здатність виокремлювати суперечності, формулювати проблеми та визначати власні шляхи їхнього розв'язання.

ЗК5. Здатність ухвалювати обґрунтовані рішення.

ЗК6. Здатність використовувати усно й письмово державну та іноземну мову у всіх сферах суспільного життя, організувати ефективне спілкування зі здобувачами освіти, колегами, громадськістю та науковим співтовариством.

ЗК7. Здатність створювати та реалізовувати індивідуальні та колективні проекти.

ЗК8. Здатність до креативності як основи постановки та досягнення цілей діяльності, адаптації до нових ситуацій, роботи в умовах обмеженого часу та ресурсів.

ФК1. Знання історії історичної думки, сучасної історіографічної ситуації та використання сучасних методологічних і міждисциплінарних підходів для постановки, розв'язання та інтерпретації актуальних наукових проблем.

ФК2. Володіння навичками науково-дослідної, освітньої та управлінської діяльності.

ФК3. Здатність критично аналізувати актуальні проблем історіографії, джерелознавства, археології, архівознавства, вітчизняної та всесвітньої історії.

ФК4. Здатність до самостійного пошуку та опрацювання фахової інформації з застосуванням сучасних інформаційних та комунікаційних технологій.

ФК5. Здатність усно й письмово рідною або іноземною мовою висловлювати свою точку зору, організувати й брати участь у дискусіях та публічних заходах.

ФК7. Здатність фахово планувати й реалізовувати дослідницькі проекти з обраної проблеми з використанням сучасних методологічних та теоретичних підходів.

ФК9. Знання про тенденції розвитку і найбільш важливих досягнень в сфері музейної та пам'яткоохоронної справи, а також у суміжних галузях.

ФК10. Здатність застосовувати поглиблені знання з обраної спеціалізації при розробці наукових проектів прикладної спрямованості, а також при вирішенні певних практичних проблем.

Програмні результати навчання

ПРН1. Базові знання подій, процесів та явищ української та світової історії.

ПРН2. Базові знання з організації та проведення наукових досліджень.

ПРН3. Базові знання методології та методів історичних досліджень та технологій історіописання, їхнього застосування в наукових дослідженнях.

ПРН4. Базові знання основних етапів розвитку історичного мислення та пізнання, становлення понятійного апарату історичної науки.

ПРН6. Базові знання про інформаційні ресурси історичної науки, історичні джерела та способи роботи з ними.

ПРН10. Уміння оцінювати основні тенденції та особливості історичного розвитку людства у певні історичні періоди;

- ПРН11.** Уміння аналізувати відмінності в історіографічних концепціях, підходах та поглядах на різні історичні проблеми;
- ПРН12.** Уміння демонструвати навички професійного спілкування з використанням наукових термінів, прийнятих у фаховому середовищі;
- ПРН13.** Уміння організувати практичне вирішення проблем охорони матеріальної й нематеріальної культурної спадщини України;
- ПРН14.** Уміння планувати дослідницькі проекти з історії, археології, історіографії, джерелознавства, краєзнавства та ін.;
- ПРН15.** Уміння застосовувати сучасні методики викладання історії.
- ПРН16.** Уміння аналізувати суспільні процеси в історії України у контексті європейської та світової історії;
- ПРН18.** Уміння досліджувати життя та діяльність конкретних людей, окремих спільнот та великих соціальних груп у контексті історії держав, територій та історичної доби;
- ПРН19.** Уміння упорядковувати історичні джерела у відповідності до їхнього інформаційного потенціалу при розробці конкретної науково-дослідницької теми та реалізації археографічних проектів;
- ПРН20.** Уміння формулювати мету та завдання конкретного історичного дослідження;
- ПРН21.** Уміння всебічно розглядати дослідницьку проблему з використанням відповідних джерел і наукової літератури;
- ПРН23.** Уміння інтегрувати досягнення інших гуманітарних наук та природничих для вирішення актуальних проблем історії та археології;
- ПРН24.** Уміння пояснити значення історико-культурної спадщини для розвитку людства в цілому та окремих спільнот;
- ПРН30.** Уміння робити висновки про результати діяльності осіб, спільнот та структур у конкретні історичні епохи;
- ПРН31.** Уміння порівнювати здобутки наукових шкіл при вирішенні актуальних проблем історії та археології.
- ПРН32.** Уміння визначати культурно-історичну цінність предметів старовини, використовувати наукову літературу, каталоги для їхньої класифікації.

Тематичний план

№	Назва теми	Всього годин	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота
Модуль 1. Теоретичні проблеми архітектурно-археологічних досліджень					
1	Предмет та завдання архітектурної археології.	8	2		6
2	Історія архітектури за порівняльним методом	10	2	2	6
3	Будівельне виробництво як об'єкт досліджень	8	2		6
4	Будівельне виробництво України X–XVIII ст.	8	2		6

Всього за модуль 1		34	8	2	24
Модуль 2. Будівельна техніка та матеріали України доби середньовіччя – раннього модерну					
5	Будівельні конструкції та матеріали X – середини XIII ст. на території України	10	2	2	6
6	Будівельні конструкції та матеріали середини XIII–XVIII ст. на території України	10	2	2	6
7	Архітектурний декор X–XVIII ст.	14	2		12
Всього за модуль 2		34	6	4	24
Модуль 3. Методика архітектурно-археологічних досліджень					
8	Організація та етапи архітектурно-археологічних досліджень	8	2		6
9	Методика археологічних досліджень архітектурних об'єктів та конструкцій	10	2	2	6
10	Архітектурні обміри	4	2	2	
Всього за модуль 3		22	6	4	12
Всього		90	18	12	60

Структура курсу:

Змістовий модуль 1.

Теоретичні проблеми архітектурно-археологічних досліджень

Предмет та завдання архітектурно-археологічних досліджень. Поняття архітектура та архітектурні конструкції. Архітектурно-археологічні дослідження як складова реставрації, пам'яткоохоронної та музейної роботи. Архітектурно-археологічні дослідження як навчальний предмет. Формування головних наукових засад архітектурно-археологічних досліджень в Україні у XIX–XX ст. Архітектурно-археологічні дослідження Десятинної церкви у Києві. Архітектурно-археологічні дослідження Галича. Архітектурно-археологічні дослідження на Чернігово-Сіверщині у XIX – на початку XX ст. Сучасні правові підстави, законодавчі норми та положення щодо архітектурно-археологічних досліджень в Україні.

Монументальна архітектура. Історія архітектури за порівняльним методом. Стиль в архітектурі. Архітектурні стилі в європейській культурі. Архітектура Давньої Греції та Риму. «Десять книг про архітектуру» Вітрувія. Ордерна система. «Бетонна римська революція». Візантійський стиль. Конструктивні особливості та еволюція храмових споруд Візантії. Візантійська та давньоруська архітектура. Романський стиль. Конструктивні особливості романського стилю. Готичний стиль. Конструктивні особливості споруд готичного стилю. Стилiстичні особливості архітектури Відродження. «Десять книг про будівництво» Леона-

Батиста Альберті. «Чотири книги про архітектуру» Андрео Палладіо. Палладіанство. «Правило п'яти ордерів архітектури» Джакомо да Віньола. Барокко. Українське бароко як історичне явище. Класицизм. Архітектурні стилі Х–XVIII ст. на території України. Будівельне виробництво як історичне явище. Джерела до вивчення будівельного виробництва. Закономірності розвитку будівельного виробництва.

Організація процесу будівельного виробництва у середньовіччі та за доби раннього модерну. Видобуток та виробництво будівельних матеріалів. Виробничі споруди. Роль замовника у процесі будівельного виробництва. Зодчі та архітектори. Будівельні артілі. Архітектурні школи в середньовіччі та за доби раннього модерну. Головні етапи процесу будівництва.

Етапи розвитку будівельного виробництва на території України від Давньої Русі до раннього модерну. Організація будівельного виробництва в Давній Русі. Чернігівська архітектурна школа доби Давньої Русі. Будівельне виробництво України литовсько-польської доби. Будівельне виробництво часів Гетьманщини. Будівельне виробництво Чернігово-Сіверщини часів Гетьманщини.

Змістовий модуль 2.

Будівельна техніка та матеріали України доби середньовіччя – раннього модерну

Будівельна техніка як історичне явище. Джерела дослідження будівельної техніки. Будівельна техніка та матеріали часу середньовіччя – раннього модерну. Системи мурування та їх хронологія. Головні архітектурні конструкції та їх хронологічні особливості. Будівельні матеріали, їх типологія та хронологія використання. Будівельні розчини середньовіччя. Цем'янкові розчини. Ранньомодерні розчини. Вапняні та вапняно-піщані розчини. Плінфа, її різновиди. Цегла-пальчатка. Великоформатна цегла. Стандартизація цегли. Знаки та клейма на будівельних матеріалах XI–XVIII ст. Будівельний камінь та керамічні архітектурні деталі у середньовічних та ранньомодерних архітектурних конструкціях. Конструктивні елементи з металу та дерева у монументальному будівництві XI–XVIII ст.

Архітектурний декор як історичне явище та хронологічна ознака. Архітектурний декор пам'яток монументальної архітектури доби середньовіччя-модерну. Декоративні кам'яні архітектурні деталі. Сполії. Мозаїка. Декоративні керамічні архітектурні деталі. Фреска. Інкаустика. Тинькування та затирка фасадів. Білокам'яне зодчество України доби середньовіччя. Елементи декору барокових споруд та їх класифікація. Керамічні рельєфи Чернігово-Сіверщини часів Гетьманщини.

Змістовий модуль 3.

Методика архітектурно-археологічних досліджень

Головні етапи архітектурно-археологічних досліджень. Правові засади та вимоги до організації архітектурно-археологічних досліджень. Інструменти. Техніка безпеки під час проведення архітектурно-археологічних досліджень.

Історико-архівні розшуки. Дослідження пам'ятників з природи та засоби їх фіксації. Ведення документації під час архітектурно-археологічних досліджень. Археологічні розкопки та розчистки архітектурних споруд та конструкцій. Методика археологічних досліджень втрачених та збережених архітектурних об'єктів. Методика дослідження підземних архітектурних об'єктів. Методи відбору проб та взірців будівельних матеріалів. Загальні правила консервації архітектурних об'єктів.

Георадарне сканування. Аерофотозйомка. Графічна фіксація. Ескізні креслення або кроки. Архітектурні обміри та їх різновиди. Методика архітектурно-археологічних обмірів. Архітектурні обміри за класичними методиками (з використанням рулеток, ватерпасів тощо). Використання під час обмірів лазерного дальноміру, нівеліру, тахеометру. Фотофіксація. Документальні та художня фотофіксація. Фотограмметрія. Методика фотограмметричної фіксації. Лазерне сканування та 3-D моделі, можливості їх використання та наукового опрацювання. Камеральна обробка матеріалів. Методики наукового опрацювання результатів дослідження пам'ятників з природи.

Дослідження будівельного виробництва та будівельних матеріалів методами гуманітарних, точних та природничих наук. Методика датування архітектурних конструкцій за ознаками будівельної техніки та матеріалів.

Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1	Архітектура України X–XVIII ст.	2
2	Будівельні конструкції та матеріали пам'яток зодчества України X–XIII ст.	2
3	Будівельні конструкції та матеріали пам'яток зодчества України XIV–XVIII ст.	2
4	Методика архітектурно-археологічних досліджень	2
5	Архітектурно-археологічні обміри	2

Завдання для самостійної роботи.

Видами самостійної роботи є виконання проектів-презентацій, рефератів, реферування фахової літератури. Конкретна тематика проектів-презентацій та рефератів узгоджується з викладачем відповідно до змістового модулю. Самостійною роботою до третього змістового модулю є натурне обстеження архітектурних конструкцій з їх схематичною та фотофіксацією, укладанням опису.

Орієнтовна проблематика проектів-презентацій та рефератів

Змістовий модуль 1

1 Архітектурно-археологічні дослідження пам'яток Чернігово-Сіверщини.

2 Організація процесу будівництва у середньовіччі та в ранньомодерний час.

Змістовий модуль 2

1. Дерев'яні конструкції в монументальних спорудах.
2. Фрескова декорація пам'яток монументальної архітектури.
3. Будівельна кераміка.

Змістовий модуль 3

1. Натурні обстеження архітектурного об'єкту (конструкції) та її первинна фіксація.

Методи навчання

- словесний метод (лекція, дискусія, бесіда тощо);
- практичний метод (практичні заняття);
- наочний метод (метод ілюстрацій і метод демонстрацій);
- робота з навчально-методичною літературою (конспектування, реферування, складання реферату);
- відеометод у сполученні з новітніми інформаційними технологіями та комп'ютерними засобами навчання (мультимедійний);
- самостійна робота;
- науково-дослідна робота;
- науково-дослідна практика і написання атестаційної роботи магістра.

Методи контролю

- залік;
- усне і письмове опитування;
- індивідуальні завдання;
- доповіді;
- презентації виконаних завдань.

Засоби діагностики успішності навчання

- активна робота на лекційних та практичних заняттях;
- виконання поточних самостійних робіт;
- звіти, реферати;
- студентські проекти, презентації та виступи на наукових заходах;
- усна відповідь;
- письмова робота;
- практична робота під час натурних досліджень архітектурних об'єктів

РОЗПОДІЛ БАЛІВ ЗА РЕЙТИНГОВОЮ СИСТЕМОЮ

Модулі	I	II	III	Разом (балів)
Бали	0 – 26	0 – 32	0–42	0 – 100
Лекції	0 – 8	0 – 6	0 – 6	0 – 20
Практичні заняття	0 – 10	0 – 20	0–20	0 – 50
Самостійна робота	0 – 8	0 – 6	0–16	0 –30
Підсумковий контроль				залік

Критерії оцінювання результатів навчання

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за шкалою ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсової роботи (проекту), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
83 – 89	B	добре	
75 – 82	C		
68 – 74	D	задовільно	
60 – 67	E		
35 – 59	Fx	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0 – 34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Методичне забезпечення

1. Навчальна програма.
2. Робоча програма навчальної дисципліни.
2. Навчальний посібник: Черненко О. Є. Пам'ятки монументальної архітектури Північного Лівобережжя України XI–XIII ст. Чернігів: Scriptorium, 2019.
3. Перелік рекомендованої літератури з курсу.
4. Методичні матеріали до практичних занять.
5. Теми питань для самостійного опрацювання.
6. Перелік питань на підсумковий контроль знань (залік).

Перелік рекомендованої літератури

Основна

ЗАКОНОДАВЧІ АКТИ ТА НОРМАТИВНІ ПОЛОЖЕННЯ

Закон України «Про музеї та музейну справу» // Відомості Верховної Ради України. 1995. № 25.

Закон України «Про охорону культурної спадщини» // Відомості Верховної Ради України. 2000. № 39.

Закон України «Про охорону археологічної спадщини» // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 26.

Охорона культурної спадщини. Нормативна база: Зб. документів. – Київ, 2010.

ДБН В.3.2-1-2004. Реконструкція, ремонт, реставрація об'єктів будівництва. Реставраційні, консерваційні та ремонтні роботи на пам'ятках культурної спадщини. Київ, 2005.

ДБН А.2.2-14:2016. Склад та зміст науково-дослідної та науково-проектної документації на реставрацію пам'яток архітектури та містобудування. Київ, 2017. *ЕНЦЕКЛОПЕДИЧНІ ВИДАННЯ, ДОВІДНИКИ*

Архитектурно-реставрационные термины: метод. пос. Киев, 1990.

Кох В. Энциклопедия архитектурных стилей. Москва, 2005.

Пам'ятки архітектури та містобудування України: Довідник Державного реєстру національного культурного надбання / за ред. А. П. Мардера, В. В. Вечерського. Київ, 2000.

Тимофієнко В. Архітектура і монументальне мистецтво: Терміни та поняття. Київ, 2002.

Тимофієнко В.І. Зодчі України кінця XVIII – початку XX століть: Біогр. довід. Київ, 1999.

Енциклопедія історії України. У 10 т. Т. 1: Київ, 2003.; Т. 2: Київ, 2004; Т. 3: Київ, 2005; Т. 4: Київ, 2007; Т. 5, Київ, 2009; Т. 6, Київ, 2009; Т. 7: Київ, 2010; Т.8: Київ, 2011; Т. 9: Київ, 2012; Т. 10: Київ, 2013.

УЗАГАЛЬНЮЮЧІ ВИДАННЯ

Архипова Є. Скульптура та архітектурний декор. Мистецтво Русі-Руської землі великокняжого періоду (кінець X – перша половина XIII ст.) // Історія українського мистецтва. Т. 2: Мистецтво середніх віків. Київ, 2010. С. 525–576.

Асеев Ю.С. Архитектура Южной и Западной Руси в XII–XIII вв. // Всеобщая история архитектуры. Т. 3: Архитектура Восточной Европы: Средние века. Ленинград-Москва, 1966. С. 562-597.

Асеев Ю. Джерела. Мистецтво Київської Русі. Київ, 1980.

Вечерський В.В. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини: формування, дослідження, охорона. Київ, 2001.

Вечерський В. Пам'ятки архітектури й містобудування Лівобережної України: Виявлення, дослідження, фіксація. Київ, 2005.

Вечерський В. Гетьманські столиці України. Київ, 2008.

Івакін Г. Іоаннісян О. Мистецтво Русі-Руської землі великокняжого періоду (кінець X – перша половина XIII ст.). Мурована архітектура // Історія українського мистецтва. Т. 2: Мистецтво середніх віків. К., 2010. С. 457–524.

Історія української архітектури. Київ, 2003.

Коваленко В.П., Раппопорт П.А. Памятники Древнерусской архитектуры в Чернигово-Северской земле // «Зограф». Белград, 1987. Т. 18. С. 5–11.

Компан О. Міста України в другій половині XVII ст. Київ, 1963.

Коренюк Ю. Мистецтво Русі-Руської землі великокняжого періоду (кінець X – перша половина XIII ст.). Монументальне малярство // Історія українського мистецтва. Т. 2: Мистецтво середніх віків. Київ, 2010. С. 577–656.

Логвин Г.Н. По Україні. Стародавні мистецькі пам'ятники. Київ, 1968.

Логвин Г.Н. Чернигов. Новгород-Северский. Глухов. Путивль. Москва, 1980.

Пляшко Л.А. Подорож до міста XVIII ст. Київ, 1980.

Раппопорт П.А. Зодчество Древней Руси. Ленинград, 1986

Черненко О.Є. Пам'ятки монументальної архітектури Північного Лівобережжя України XI–XIII ст. Чернігів, 2019.

МЕТОДИЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ

Авдусин Д.А. Полевая археология. Москва, 1980.

- Кузик З., Ставовий А., Ільків Т. Документування та моделювання археологічних об'єктів засобами цифрової фотограмметрії // Сучасні досягнення геодезичної науки та виробництва. 2017. Вип. 1. С. 125-130.
- Консервація і реставрація пам'яток архітектури: Метод. посібник. Київ – Львів, 1996.
- Лукомський Ю.В., Петрик В.М. Архітектурно-археологічні дослідження втрачених архітектурних об'єктів (на прикладі пам'яток Галича XII–XIII ст.) // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". 2010. № 674: Архітектура. С. 297-306.
- Наземне лазерне сканування в фотограмметрії: навч. посіб. Львів, 2014.
- Архитектурный обмер. Методические указания по обмерной практике. Кишинев, 2006.
- Осадчий Е.И., Катушкин В.А. Использование метода фотограмметрии в архитектуре // Строительство и архитектура. 1988. №8. С.18-19.
- Раппопорт П.А. О некоторых теоритических вопросах истории архитектуры // Проблемы синтеза искусств и архитектуры. Ленинград, 1985. С. 3–15.
- Соколова Т.Н. Архитектурные обмеры. Москва, 2008.
- Соколова Т.Н., Рудская П.А., Соколов А.П. Архитектурные обмеры. – Москва, 2006.
- Трацевский В.В. Обмер архитектурных сооружений: методические указания по обмерной практике для студентов первого курса специальности 1201 -«Архитектура». – Минск, 1986.
- Твелькмаер Л.Б . Обмер архитектурных сооружений. – Ленинград, 1961.
- Черненко О. Є. Монументальна архітектура Чернігівщини XVII–XVIII ст. Методичні рекомендації для вивчення та датування. Посібник. – Чернігів, 2018.
- ПУБЛІКАЦІЇ, ПРИСВЯЧЕНІ БУДІВЕЛЬНОМУ ВИРОБНИЦТВУ, ТЕХНІЦІ ТА МАТЕРІАЛАМ*
- Белавенец М.И. Подпятный способ формования сырца для строительного кирпича. – Санкт-Петербург, 1904.
- Бернгард В.Р. Арки и своды. Руководство по устройству и расчёту арочных и сводчатых перекрытий. Санкт-Петербург, 1901.
- Брежак О. Цегляне виробництво на Київщині в XVII–XIX ст. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. Київ, 2007. Вип. 16. С. 134-141.
- Значко-Яворский И.Л. Очерки истории вяжущих веществ от древнейших времён до середины XIX века. Москва-Ленинград, 1963.
- Игнатенко И.М. Плинфоделие Чернигова // Архитектурно-археологический семинар. Из истории строительной керамики средневековой Восточной Европы. Санкт-Петербург, 2003. С. 34–50.
- Киселев И.А. Клейма. Кирпичи. Кладки. Филадельфия, 1997.
- Кошовий О.П. Будівельна кераміка України. Київ, 1988.
- Клепко Ф.К. Местные строительные материалы Украины. Киев, 1967.
- Леваков И.А. Клейма на строительных материалах XVI–XX веков. Москва, 1993.
- Нікітенко І. С., Черненко О. Є. Результати петрографічного дослідження фундаментів Спасо-Преображенського собору в Чернігові // Геолог України. 2013. № 2. С. 147-154.
- Нікітенко І.С. Про походження сировини різьблених архітектурних елементів XII–XIII ст. з Чернігова // Форум гірників-2013: матеріали міжнар. конф. Дніпропетровськ, 2013. Т. 2. С. 13–18.
- Оустерхаут Р. Византийские строители. Киев-Москва, 2005.

Раппопорт. Строительное производство Древней Руси X—XIII вв. Санкт-Петербург, 1994.

Султанов Н.В. Кирпичное производство. Лекции, читанные в Санкт-Петербургском Технологическом институте гражданским инженером В. Султановым. Санкт-Петербург, 1880–1881.

Ситий Ю. Цегляні будівлі Чернігова за матеріалами описів останньої чверті XVIII ст. // Сіверянський літопис. 2013. № 4. С. 5-12.

Трусов. О.А. Большемерный кирпич XIII–XVII вв. на территории Белоруси // Краткие сообщения института археологии. 1991. № 205. С. 111-117.

Цапенко М. Архитектура Левобережной Украины XVII–XVIII веков. Москва, 1967.

Черненко О. Дослідження печі для випалу вапна на дитинці Чернігова (за матеріалами археологічних розкопок 2017 року) // Opus mixtum. 2018. №6. 2018. С. 185–189.

Черненко О. Є., Новик Т. Г. Мозаїчна підлога Благовіщенської церкви в Чернігові // Могилянські читання 2016. зб. наук. пр.: Музейництво і пам'яткоохоронна справа в Україні: традиції та виклики сьогодення. Київ, 2017. С. 163–169.

Додаткова

ПУБЛІКАЦІЇ, ПРИСВЯЧЕНІ АРХІТЕКТУРНИМ АНСАМБЛЯМ ТА ОБ'ЄКТАМ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ТА РАННЬОМОДЕРНОЇ МОНУМЕНТАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ ЧЕРНІГІВЩИНИ

Адрюг А. Архитектура Чернігова другої половини XVII – початку XVIII століть. – Чернігів, 2008.

Асєєв Ю.С., Логвин Г.Н. Архитектура Іллінської церкви в Чернігові // Питання історії, архітектури та будівельної техніки України. Київ, 1959.

Барановский П.Д. Собор Пятницкого монастыря в Чернигове // Памятники искусства, разрушенные немецкими захватчиками в СССР. Москва-Ленинград, 1948. С. 13–34.

Балабай В. Про що розповідають руїни [фортеці 17 ст. в с.Качанівка] // Пам'ятки України. 1970. № 1. С. 33-34.

Бовда Ю.І. Участь М.В. Холостенка у реставрації П'ятницької церкви в Чернігові // Могилянські читання 2016 року: Зб. наук. пр. Київ, 2017. С. 15–18.

Бондар О.М. Чернігів: місто і фортеця у XIV–XVIII ст. Київ, 2014.

Бондар О.М. Замки та фортеці Чернігово-Сіверщини в XVII–XVIII ст.: ілюстрований довідник. Київ, 2015.

Бондар А.Н. Укреплённая усадьба Дуниных-Борковских конца XVII – XVIII вв. в Великом Листвене // Gardarika. 2016. №8. С. 130-136.

Веремейчик О.М., Бондар О.М., Коваленко О.Б. Кам'яниця Павла Полуботка XVIII ст. в Любечі: дослідження, реконструкція та реставрація // Могилянські читання 2013: Зб. наук. пр. Київ, 2014. С. 301-308.

Вечерський В. Палацово-парковий ансамбль у Качанівці // Пам'ятки України. 2000. № 1. С. 7-15.

Віроцький В.Д. Храми Чернігова. Київ, 1998.

Віроцький В.Д., Карнабіда А.А., Киркевич В.Г. Монастирі та храми землі Сіверської. Київ, 1999.

Говденко М. Іллінська церква в Чернігові: історія та реставрація // З історії Української реставрації: додаток до щорічника «Архітектурна спадщина України». – Київ, 1996. С. 263–268.

- Говденко М.М. Спас Чернігівський: дослідження // З історії української реставрації: дод. до щорічника «Архітектурна спадщина України». Київ, 1996. С. 143–151.
- Говденко М. Праці Іоанна Баптисти в Гетьманщині // Пам'ятки України. 1997. №1. С. 70-77.
- Говденко М. Деякі пам'ятки Древньої Русі. За матеріалами досліджень // Вісник УкрНДПроектреставрація. Київ, 2003. Чис. 1. С. 5–35.
- Говденко М. Шедевр барокової архітектури XVII століття – Миколаївський собор у Ніжині // Теорія та історія архітектури і містобудування: зб. наук. пр. Київ, 1998. Вип. 2. С. 122-127.
- Говденко М. Чернігівський колегіум // Архітектурна спадщина України. Київ, 2002. Вип.5: Традиції та новаторство у містобудуванні України. С. 153-169.
- Горностаев Ф.Ф. Дворцы и церкви Юга. Москва, 1914.
- Гуцуляк Р.Б. Дослідження будівельних матеріалів Борисоглібського собору в Чернігові // Чернігівські старожитності: наук. зб. Чернігів, 2008. Вип. 1. С. 11–16.
- Зуммер В.М. Остерський Городок і Остерська божниця // Збірник наукових праць і публікацій 1908–2008. Остер, 2011. С. 34–44.
- Ігнатенко І., Нижник Л. Нарис з історії та архітектури П'ятницького монастиря, Людмила // Сіверянський літопис. 1997. № 6. С. 57-65.
- Ильенко И.В. Реконструкция изразцовых печей в кельях Елецкого монастыря // Теория и практика реставрационных работ. Москва, 1972. Вып.3. С. 109-116.
- Иоаннисян О. О происхождении, датировках и хронологиях черниговского зодчества XII века // Rutenica. Київ 2007. Т. VI. С. 134–188.
- Иоаннисян О. О происхождении черниговской школы зодчества // Чернігів у середньовічній та ранньомодерній історії Центрально-Східної Європи. Чернігів, 2007. С. 236–252.
- Иоаннисян О.М., Черненко Е.Е. Афонские традиции в зодчестве Древней Руси // Афонська спадщина: Наук. альманах. Чернігів-Київ, 2015. Вип. 1–2. С. 432–445.
- Иоаннисян О., Черненко Е. Спасо-Преображенский собор в Чернигове в свете последних архитектурно-археологических исследований // Rutenica. Київ, 2017. Т. XIV. С. 105–156.
- Карнабід А.А. Чернігів: Архітектурно-історичний нарис. Київ, 1980.
- Каждан Т.П. Архитектурные памятники в с. Вишенки // Ежегодник Института истории искусств. 1960 г. [Москва], 1961. С. 158-179.
- Кербут Т. В. Історія реставрації будинку генерального судді В. Кочубея в м. Батурині // Праці Науково-дослідного інституту пам'яткоохоронних досліджень. Київ, 2007. Вип. 3. С. 138-143.
- Коваленко В.П., Мезенцев В.І., Сий Ю.М. Дослідження церкви Живонавальної Трійці в Батурині у 2008 р. // Археологічні дослідження в Україні 2008 р. Київ, 2009. С. 114-116.
- Комеч А.И. Спасо-Преображенский собор в Чернигове (К характеристике начального периода развития древнерусской архитектуры) // Древне-русское искусство. Зарубежные связи. Москва, 1975. С. 8–26.
- Константинович М. Развалины Юрьевой божницы в с. Старогородке // Киевская старина. 1896. № 11. С. 129–136.
- Коренюк Ю. Микола Макаренко – дослідник середньовічного стінопису // Студії мистецтвознавчі. Київ, 2007. № 3 (19): Архітектура. Образотворче та декоративно-вжиткове мистецтво. С. 39–62.

- Косьяненко В. Густинський Свято-Троїцький монастир на Чернігівщині // З історії української реставрації: додаток до щорічника «Архітектурна спадщина України» Київ, 1996. С. 154-161.
- Костенко І., Морозов О. Грецькі храми в Ніжині // Київська старовина. 1993. № 2. С. 69-73.
- Лашкарёв П.А. Церкви Чернигова и Новгород-Северского // Труды XI Археологического съезда в Киеве 1899. Москва, 1902. Т. 2. С. 146-164.
- Левченко В. Палац гетьмана Івана Мазепи в Батурині // Пам'ятки України. 2003. №3. С. 31-33
- Лепявко С.А. Садиба полковника Павла Полуботка у Чернігові // Архітектурні та археологічні старожитності Чернігівщини. Чернігів, 1992. С. 145-148.
- Логвин Г.Н. Будинок Якова Лизогуба в Чернігові; пам'ятка архітектури XVII ст. Київ, 1959.
- Логвин Г.Н. Новгород-Сіверський Спаський монастир. Київ, 1965.
- Логвин Г.Н. Чернігів: колегіум, будинок Лизогуба, Катерининська церква. Київ, 1967.
- Лопушинская Е.И. Спасо-Преображенский собор в Новгород-Северском // Строительство и архитектура. 1985. №6. С.27-28.
- Лукомский Г.К. Несколько памятников старины в Козельце // Старые годы. 1912. № 5. С. 29-34.
- Лук'яненко М.М. Пам'ятка архітектури – Троїцько-Іллінський комплекс // Український історичний журнал. 1973. № 4. С. 123-125.
- Лук'янченко В. Наукові дослідження та реставрація оборонних споруд Спасо-Преображенського монастиря у Новгороді-Сіверському // З історії української реставрації: додаток до щорічника «Архітектурна спадщина України». Київ, 1996. С. 170-176
- Лук'янченко В. Спасо-Преображенський монастир в Новгороді Сіверському // Вісник інституту «УкрНДІпроектреставрація». Зб. наук. пр. 2004. №2. С. 18-31.
- Лук'янченко В. Покої настоятеля Спасо-Преображенського монастиря у Новгороді-Сіверському. Наукові дослідження та реставрація // Вісник інституту «УкрНДІпроектреставрація». Зб. наук. пр. 2006. №5-6. С. 101-117.
- Луценко Р. Дослідження на теренах Свято-Миколаївського Пустинно-Рихлівського монастиря // Археологічні дослідження в Україні в 2011 р. Київ, 2012. С. 504-505.
- Маркиз В.И. Памятники архитектуры Новгород-Северского // Строительство и архитектура. 1984. № 10. С. 27-28.
- Макаренко М. Чернігівський Спас: Археологічні досліді р. 1923. Київ, 1929.
- Мезенцев В. Декор палаців І. Мазепи в Батурині за матеріалами розкопок 2009 р. // Сіверщина в історії України. Зб. наук. пр. Глухів, 2010. Вип. 3. С. 151-163.
- Мезенцев В. Західні, українські та російські прийоми в архітектурі й декорі палацу І. Мазепи в Батурині // Сіверщина в історії України. Зб. наук. пр. Глухів, 2013. Вип. 9. С. 220-224.
- Мироненко Л.В., Ситий Ю.М. Барокова архітектура Батурина останньої чверті XVII – початку XVIII ст. // Чернігівські старожитності. Вип. 3 (6). Чернігів, 2016. С. 107-115.
- Модзалевский В., Ставицкий П. Очерки искусства старой Украины / [підготовка до друку і передмова О. Б. Коваленка] // Чернігівська старовина: Зб. наук. пр., присвячений 1300-літтю Чернігова. Чернігів, 1992. С. 101-142.
- Новаківська Н.П. Палацово-парковий ансамбль поблизу Козельця (XVIII ст.) // Українське мистецтвознавство. 1974. Т. 6. С. 161-173.

- Павленко М. Нові спостереження над чернігівським “Мазепиним будинком” // Україна. 1930. № 43. С. 48-64.
- Новгородов В.Е., Нельговский Ю.А., Подгора В.П. О реставрации Качановского дворца // Строительство и архитектура. 1976. № 4. С. 31-34.
- Покорщина // Старые годы. 1912. №5. С. 29-37.
- [Покрышкин П.П.] Черниговской губ. Остерского у с. Старогородка. «Божница» XI–XII в. // Известия императорской археологической комиссии. Санкт-Петербург, 1908. Вып. 26. С. 18–20.
- Реброва Н.Б., Кияшко Л.Г., Дробязко Н.В., Терех М.І., Домашенко А.А., Кербут Т.В., Оліференко Н.А., Кривонос Н.Ф. Батурин: історія в пам’ятках: Путівник національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця». Ніжин, 2008.
- Руденок В.Я. Новоантонієви печери // Сіверянський літопис. Чернігів, 1995. № 2.
- Руденок В.Я., Новик Т.Г. Археологічні дослідження залишків пізньосередньовічного мосту з галереєю на території Іллінського монастиря в Чернігові // Могилянські читання 2011. Київ, 2012. С. 444-449.
- Руденок В.Я., Новик Т.Г. Археологічні дослідження друкарні Чернігівського Іллінського монастиря // Чернігівські старожитності. Збірник наукових праць.– Чернігів, 2016. Вип. 4(7). С. 102-108.
- Руденок В.Я., Новик Т.Г., Семенюк Н.В. Дослідження пізньосередньовічної каплиці Іллінського монастиря у Чернігові у 1994 році // Археологічні дослідження в Україні 1994–1996 років. Київ, 2000. С. 139.
- Руденок В.Я., Новик Т.Г., Солобай П.В. Нововідкрита пізньосередньовічна підземна споруда на території колишнього Чернігівського Іллінського монастиря // Могилянські читання-205: зб. наук. пр.К., 2016. С. 171-175.
- Селіванова Н., Шамраєва А.М. Церква трьох святих у с. Лемеші на Чернігівщині // З історії української реставрації: додаток до щорічника «Архітектурна спадщина України». Київ, 1996. С. 161-166.
- Сорока Н. Сосницькі церкви // Сіверянський літопис, 1995. № 3. С. 80-81.
- Тамілович Л.В. Результати дослідження історичних садиб Чернігівської області // Сіверщина в історії України. Зб. наук. пр. Глухів, 2013. Вип. 9. С. 104-114.
- Степанова О. Деякі відомості з історії дзвінниці Троїцько-Іллінського монастиря // Пам’ятки християнської культури Чернігівщини (матеріали наукової конференції). – Чернігів, 2002. С. 29-35.
- Ситий Ю. Обстеження будинку Кочубея в Батурині // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 295-ї річниці з дня смерті гетьмана України Івана Мазепи та 10-річчя заповідника «Гетьманська столиця». Ніжин, 2006. С. 163-173.
- Ситий Ю. Гетьманські палаци Івана Мазепи в Батурині та деталі їхнього оздоблення // Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха: Зб. наук. пр. К., 2008. С. 252-268.
- Ситий Ю., Осадчий Є. Традиції в цивільній архітектурі Лівобережної України другої половини XVII–XVIII ст. // Батуринська старовина. Зб. наук. пр. Чернігів, 2011. Вип. 2(6). – С. 52-59.
- Таранущенко С. Лизогубівська кам’яниця. Харків, 1932.
- Таранущенко С.А. Кам’яниця Костянтиновича в Чернігові // Чернігівська старовина. – Чернігів, 1992. С. 143-146.

- Тимофієнко В.І. Українська садибна архітектура 2-ї пол. XVIII – 1-ї третини XIX ст. Київ, 1993.
- Широцкий К.В. Покорщина. Киев, 1911.
- Холостенко Н.В. Исследование памятников архитектуры Новгород-Северска // Киевпроект. Сборник сообщений. 1956. № 6. С. 46-49.
- Холостенко Н. В. Восстановление и исследование архитектурных памятников Чернигова // Строительство и архитектура. 1969. № 4. С. 34-41.
- Холостенко Н. В. Ильинская церковь в Чернигове по исследованиям 1964–1965 годов // Древне-русское искусство. Художественная культура домонгольской Руси. Москва, 1972. С. 88–103.
- Холостенко Н. В. Исследования Спасского собора в Чернигове // Реставрация и исследования памятников культуры. Москва, 1990. С. 6-18.
- Черненко О.Є. Нові археологічні матеріали до вивчення Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря // Могилянські читання-2005: зб. наук. пр.К., 2006. С. 555-558.
- Черненко О.Є. Археологічні дослідження споруди чернігівського магістрату // Чернігівські старожитності. Чернігів, 2008. Вип. 1. С. 73-77.
- Черненко О.Є. Архітектурний ансамбль Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря // Православ'я – цивілізаційний стрижень слов'янського світу: зб. наук. праць. Київ, 2011. С. 105-113.
- Черненко О.Є. Архітектурний ансамбль Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря (до питання про час виникнення) // Болховітіновський щорічник. 2011. Київ, 2012. С. 68-78.
- Черненко О.Є. Петропавлівська церква з трапезною Єлецького Свято-Успенського монастиря (за матеріалами археологічних досліджень 2013 р.) // Чернігівські старожитності: Наук. зб. Чернігів, 2016. Вип. 3 (6). С. 80-86.
- Черненко О.Є. Дослідження Петропавлівської церкви з трапезною на території Єлецького Свято-Успенського монастиря в Чернігові // Церква – наука – суспільство: питання взаємодії: Матеріали Чотирнадцятої Міжнародної наукової конференції. Київ, 2016. С. 130-134.
- Черненко О.Є. Слідами Миколи Макаренка: дослідження Чернігівського Спасо-Преображенського собору (за матеріалами 1923 та 2012-2014 років) // Opus mixtum. – Київ, 2017. №5. С. 101-114.
- Черненко О. Ранньомодерні перебудови Спасо-Преображенського собору XII–XIII століть у Новгороді-Сіверському // Opus mixtum. 2019. №7 Київ. С. 139–147.
- Черненко О.Є., Бондар О.М. Чернігівський Борисоглібський монастир у XVII–XVIII ст. (за археологічними та картографічними матеріалами) // Чернігівські старожитності. Чернігів, 2015. Вип. 2 (5). С. 166-174.
- Черненко О., Забашта Р. Чернігівська кахля раннього Нового часу із зображенням Онуфрія Великого // Студії мистецтвознавчі. 2019. №3–4. С. 28–48.
- Черненко О. Є., Новик Т. Г., Казаков А. Л. Дослідження Єлецького Свято-Успенського монастиря в Чернігові // Археологічні дослідження в Україні 2013. – Київ, 2014. С. 296-297.
- Черненко О.Є., Луценко Р.М., Новик Т.Г. Іллінська церква у Коропі (за результатами досліджень 2019 р.) // Церква-наука-суспільство: питання взаємодії. Матеріали с наук. конф. Київ, 2020. С. 308-311.

Черненко О. Є., Новик Т. Г., Міхеєнко К. М. Архітектурно-археологічні дослідження Іллінської церкви в Чернігові 2015 р. // Могилянські читання 2015: Зб. наук. пр. Київ, 2016. С. 193-196.

Цеків А., Вінніков І. Заміський будинок Василя Дуніна-Борковського в околицях Чернігова // Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи: Матеріали VIII Міжнародної студентської наукової археологічної конференції. Чернігів, 2009. С. 225-227.

Ернст Ф.Л. Мазепин будинок в Чернігові // Чернігів і північне Лівобережжя. Київ, 1928. С. 347-367.

Юрченко С.Б. Максаківський монастир // З історії української реставрації: додаток до щорічника «Архітектурна спадщина України». Київ, 1996. С. 166-170.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Енциклопедія історії України. Режим доступу: <http://wikimediaukraine.wordpress.com/2012/09/19/eu>
2. Журнал „Сіверянський літопис” - www.siver-litopis.cn.ua/
3. Журнал «Студії мистецтвознавчі» . Режим доступу: <http://sm.etnolog.org.ua/>
4. Мисленне древо. Режим доступу: <http://sm.etnolog.org.ua/>
5. Музей історії Десятинної церкви. Режим доступу: <http://mdch.kiev.ua/>